

30 november | Initiatives of Change

Verlag inspiratie- en netwerkbijeenkomst *Geloven in Groen*, Kring Gebedshuizen

Inleiding

Op 30 november 2017 vond de tweede netwerk- en inspiratiebijeenkomst plaats van het initiatief *Geloven in Groen*. De bijeenkomst werd georganiseerd door Initiatives of Change (IofC), in opdracht van gemeente Den Haag, en vond plaats in de Al Hikmah moskee in Den Haag.



Met het project *Geloven in Groen* zet IofC zich in om Haagse gebedshuizen met elkaar te verbinden op het gebied van duurzaamheid. Zo kunnen de gebedshuizen ervaringen en kennis uitwisselen, met onder andere als doel het omlaag brengen van de CO2 uitstoot. De gebedshuizen worden hierbij ondersteund door adviseurs van De Verbouwwinkel, die door

middel van een *quickscan* het huidige energiegebruik van gebedshuizen en de mogelijkheden tot verbetering in kaart brengen.

De ruim 45 aanwezigen vertegenwoordigden 20 gebedshuizen (kerken, moskeeën en een tempel). Daarnaast waren vertegenwoordigers van De Verbouwwinkel, Duurzaam Den Haag en Gemeente Den Haag aanwezig.

Tijdens de bijeenkomst werden de resultaten van de eerste *quickscans* gedeeld, bestaande expertises en behoeftes in kaart gebracht en mogelijke *matches* voor uitwisseling tussen gebedshuizen verkend. In twee groepen zijn de onderwerpen energie- en gebouwbeheer en tuinen verder besproken. Ook was er een inspiratiesessie met een presentatie van het landelijke netwerk Groene Kerken, waarin kerken en moskeeën samenwerken op het gebied van duurzaamheid.

In dit verslag vindt u een terugblik op de avond.

Opening en inleiding Jetty Karthaus, gemeente Den Haag

Na een vegetarische maaltijd verzorgd door de Al Hikmah moskee heette Willem Jansen, projectcoördinator bij IofC, iedereen welkom. Daarna lichtte Jetty Karthaus, vanuit de gemeente Den Haag verbonden aan het project *Geloven in Groen*, kort toe hoe het initiatief tot stand is gekomen.

Gemeente Den Haag wil in 2040 energie neutraal zijn. Om dat doel te bereiken wil de gemeente bedrijven en organisaties stimuleren hun gebouwen en bedrijfsvoering te verduurzamen.

In zogenaamde 'duurzaamheidskringen' kunnen organisaties uit dezelfde sector hiervoor samen werken, met ondersteuning van de gemeente. Zo zijn er onder andere al kringen van theaters, hotels en musea. Omdat gebedshuizen een belangrijke spil zijn binnen hun geloofsgemeenschap, is Karthaus blij dat er nu ook een kring van gebedshuizen is.



Presentatie De Verbouwwinkel: resultaten eerste *quickscans*

De afgelopen twee maanden voerde De Verbouwwinkel bij 15 gebedshuizen een *quickscan* uit, om inzicht te krijgen in het huidige energie- en waterverbruik en advies te geven over



verbeterpunten. Floris Schuit, adviseur bij De Verbouwwinkel, presenteerde deze avond de resultaten. De scans waren uitgevoerd bij 6 moskeeën, 8 kerken en 1 mandir. 'Met deze inventarisatie hopen we de gebedshuizen te stimuleren nog meer duurzame maatregelen te nemen,' zei Schuit, die positief verrast was over wat de gebedshuizen allemaal al gedaan hadden.

In de *quickscans* besteden de adviseurs ook aandacht aan de grootte van de investering en de opbrengst van verbeterpunten. Omdat gebedshuizen vaak een klein budget hebben, is dat belangrijk om goede keuzes te kunnen maken. Daarnaast hebben ze per verbeterpunt aangegeven welk ander gebedshuis daar expertise in heeft en dus een potentiële partner is.

De deelnemende gebedshuizen ontvingen later op de avond de resultaten van hun *quickscan*, samen met een projectbeeld van deelname.

Inspiratiesessie Groene Kerken, landelijk netwerk van kerken en moskeeën, door Jan Vroonland (Kerk in Actie) en Deniz Özkanli (Islamitische Stichting Nederland)

Het uitgangspunt van het Haagse netwerk Geloven in Groen is het delen van expertise, ervaring en inspiratie door gebedshuizen, om zo tot CO2 reductie te komen. Dit is precies wat het landelijk netwerk Groene Kerken ook beoogt. Het initiatief is in 2011 gelanceerd door Kerk in Actie en Tear. Inmiddels zijn er 146 geloofsgemeenschappen aangesloten, waaronder 6 moskeeën. Jan Vroonland van Kerk in Actie en Deniz Özkanli van Islamitische Stichting Nederland vertelden ter inspiratie over dit initiatief en gaven een aantal tips.



Vroonland bombardeerde zichzelf een aantal jaar geleden tot milieudiaken, en dat is gelijk zijn tip: maak duurzaamheid zichtbaar en zorg dat er mensen verantwoordelijk voor zijn. Begin met een nulmeting en neem kleine stappen. Op de website www.groenekerken.nl is een *toolkit* te vinden met daarin tig maatregelen die je als gebedshuis kunt nemen. De maatregelen gaan over de volle breedte van de bedrijfsvoering van een gebedshuis. Dus niet alleen de bekende maatregelen zoals groene stroom, zonnepanelen en isolatie, maar ook: welke bloemen gebruik je, waar beleg je je geld, is de avondmaalswijn eerlijk en de begraafplaats duurzaam?



Omdat het netwerk Groene Kerken al veel voorwerk had gedaan, sloot de Centrum Moskee in Deventer daar bij aan. Özkanli (links op de foto): 'Duurzaamheid zit in ons geloof ingebakken. Daar willen we de achterban bewust van maken. Maar het gebeurt niet van de ene op de andere dag.' Zijn tips: laat het onderwerp leven, ga op zoek naar goede voorbeelden in eigen traditie en geloof en zoek verbinding met andere organisaties. 'We moeten beseffen dat we iets laten liggen als we er niets aan doen, en het niet als extraatje of luxe zien.'

Interactieve sessies

We zijn hier om te delen en te groeien, opende Laura Reijnders, coördinator communicatie van lofC, het volgende onderdeel. Uit de eerdere bijeenkomst op 18 november bleken er twee onderwerpen erg te leven: energie- en waterbesparing en tuinen. De groep werd in tweeën gedeeld om hier verder over uit te wisselen.

Hoveniersgroep

Groen gaat niet alleen over gebouwen, ook buiten kan je heel veel doen aan CO2-reductie,' zei Rudy van der Aar, projectmedewerker bij lofC, die samen met Willem Jansen de tuinengroep begeleidde. Veel kerken en moskeeën hebben grond rondom hun gebedshuis. Maar hoe ga je van tegels naar tuinen? Sommige gebedshuizen in de groep stonden aan het begin van dit traject, anderen hebben juist al veel ervaring. Tijdens de interactieve sessie werden de expertises en behoeftes van de gebedshuizen geïnventariseerd, en is er gekeken naar matches en vervolgideeën. In onderstaande tabel kun je de resultaten terug vinden.



De aanwezigen en hun expertise en behoeftes

Aanwezig	Ervaring en wat al is gedaan	Behoefte en wat er wordt gewenst
Haagse Dominicus	Geen eigenaar pand, kerken in buurt- en kerkhuis Bethel	
Shalomkerk	Makkelijke tuin qua onderhoud met veel bloeiende struiken en lavendel. Regelmatig zwerfvuil verwijderen noodzakelijk.	Buurtfunctie, jongeren. Mensen die meehelpen met meer diversiteit aan planten. De meeste leden van de kerk zijn te oud.
Morgensterkerk	Bloeiende kerktuin, aangelegd na verbouwing 2016. Voorbereiding: gemeenteleden overtuigen, werkers en fondsen werven. Tuin is voor biodiversiteit en educatief.	Buurtbewoners er bij betrekken; eetbare tuin; wat betekenen voor de buurt, contacten
Pinkstergemeente Laak	Achterplaats 100% betegeld. Idee is om dat te veranderen in een educatieve opzet met beetje groenten, kruiden, bloemen. Er is beperkte eigen expertise en schijnt een groen pakket voor kinderen te bestaan .	Bestaat er een educatief pakket voor kinderen? Hoe zet ik een bloemen pluktuin op? Hoe zet ik een kruidentuin op?
Christus Triomfatorkerk	Tuinploeg voor kleine tuin. Dag van de aarde, 21 april 2018. Zomerprogramma groene uitwisseling was paar keer thema.	Moestuin in kosterstuin?

Bergkerk, Maranathakerk en buurt en kerkhuis Bethel	Bergkerk: aanpak boomspiegels vóór de kerk (geen tuin). Voor de buurt meegedaan aan Actie Steenbreek en Guerilla Gardening. Op een groene zondag wandelen en eetbare planten plukken.	Maranathakerk: aanpak binnentuin.
Mescicli Kuba Moskee	Vanuit de moskee wordt samengewerkt met hobbytuinen.	Informatie-uitwisseling rondom groen
Groendoener in de stad	Eetbare plantenwandeling, Den Haag in Transitie, Permaculture Design, Eetbare velden, Tuinen in Moerwijk met buurtbewoners, wormenhotel in Zeeheldenkwartier	
Geloven in Moerwijk	Tuin als centrale ontmoetingsplek gemeenschap en buurt; Educatie; ontmoeting; hulp bij aanleggen moestuinen	
Algemeen geïnteresseerd	Beetje schoffelen, harken	Ik wil meer eetbare tuinen met kleur bij gebedshuizen

Ideeën voor vervolgstappen:

- Veel interesse in eetbare planten, bomen en kruiden. De deelnemers zouden graag meer kennis daarover uitwisselen.
- Idee om bij elkaar langs te gaan en elkaars tuinen te bekijken, en zo van elkaar te leren. En eventueel ook zaden uit te wisselen.
- Voor gebedshuizen die geen tuinen hebben is een 'composthotel' een idee. Dit is een houten meubel waarbinnen een klein ecosysteem wordt nagebootst. Hiermee kunnen kinderen zien hoe compostering in zijn werk gaat. Dit kan gebruikt worden in buurten waar geen gft wordt opgehaald. Voor informatie kunnen mensen Kitty Hinkenemper benaderen.
- Het Fête de la Nature en Earth Day bieden goede aanknopingspunten voor gebedshuizen om aandacht te besteden aan duurzaamheid en zelf kennis hierover op te doen.
- Met gemeenteleden of een kleine werkgroep zelf de ecologische voetprint invullen. Ook opperde iemand het idee dat ieder van deze groep de volgende keer zelf de ecologische voetprint invult.
- CO2-compensatie door aanplant van bos in Afrika, via Climate Stewards van het A Rocha netwerk. Gijsbert Pelikaan weet hier meer van.
- Er was ook interesse om meer over de geloofsachtergrond uit te wisselen, en hoe het geloof inspireert tot groen doen.

Andere overwegingen die naar voren kwamen:

- We hebben de aarde cadeau gekregen. God geeft genoeg zaad, dat moeten we planten voor onze kinderen.
- We moeten de erkennen welke fouten we hebben gemaakt en verantwoordelijkheid nemen voor de aarde.
- Ook al ga je morgen dood, plant dan vandaag nog een boom.
- We hebben vaak het gevoel te kort te schieten. Maar we kunnen misschien ook ontspannen, door te weten dat de aarde van God is. We doen wat we kunnen, en dragen daarna de aarde in onze gebeden op aan God.
- En tot slot heel praktisch: gebruik altijd biologische zaden. Het gif zit namelijk al in het zaad.

Energie en gebouwen groep

In deze sessie zijn de deelnemers aan de slag gegaan met ervaring, kennis, behoeften en wensen op het gebied van energie en het gebouw. Tijdens de interactieve sessie werden deze via post-its in kaart gebracht en daarna kon de groep aan de slag met het slaan van bruggen en het maken van matches.



Twee zaken sprongen uit de conversaties en inventarisatie. Ten eerste is er veel ervaring en kennis in huis en zodoende zijn er dus veel combinaties gemaakt van gebedshuizen die dit onderling uit kunnen wisselen. Ten tweede blijken veel gebedshuizen interesse te hebben in zonnepanelen, dus dit is een onderwerp dat in een volgende bijeenkomst verder kan worden besproken.

In de onderstaande tabel kun je alle resultaten terug vinden per gebedshuis.

Aanwezig	Ervaring en wat al is gedaan	Behoeften en wensen	Matches
Christus Triomfator-kerk	<ul style="list-style-type: none"> - nieuwe CV ketels (2016) - onderzoek naar zonnepanelen - dubbel glas in kosterwoning - een p in 1 zaal in de kerk - ieder nieuwe lamp = duurzaam 	<ul style="list-style-type: none"> - meer led-verlichting - meer prioriteit voor duurzaamheid - zonnepanelen 	<ul style="list-style-type: none"> - dubbel glas: Al-Hikmah (Indro) en Shalom kerk - LED verlichting: idem - zonnepanelen: Lukas-kerk, oud-Katholieke kerk, de Verbouwwinkel
Stichting as-Soennah	<ul style="list-style-type: none"> - bewegingsensoren - vloerverwarming (gereguleerd per rij) - verlichting in groepen - led-verlichting - waterbesparende kranen (stoppen naar enkele sec) - HR glas - groen dak (15 m2) 	<ul style="list-style-type: none"> - zonnepanelen - besturing vanuit 1 centraal punt - optimaliseren van verbruik verwarming - kennisdeling 	<ul style="list-style-type: none"> - zonnepanelen: Lukas-kerk, oud-Katholieke kerk, de Morgensterkerk

Hindoeceentrum Sewa Dhaam	<ul style="list-style-type: none"> - cv ketel (3) vervangen - verlichting vermindert - verwarming alleen als het nodig is 	<ul style="list-style-type: none"> - vloerwarming - dubbele beglazing - isolatie - led-verlichting - zonnepanelen - sensoren voor water en licht - betere ventilatie 	<ul style="list-style-type: none"> - Bosbeskapel: led-verlichting - oud-Katholieke kerk: zonnepanelen en led-verlichting - Minhaj ul-Quran en as-Soennah: vloerverwarming - verbouwwinkel - Shalomkerk
Bosbeskapel	<ul style="list-style-type: none"> - led-verlichting - HR CV ketel 	<ul style="list-style-type: none"> - verantwoord papier - slimme thermostaat (beheer via 1 app/apparaat) - dubbel glas - zonnepanelen - nog meer led-verlichting 	<ul style="list-style-type: none"> - Morgensterkerk - Lukaskerk
Minhaj ul-Quran	<ul style="list-style-type: none"> - vloerverwarming - tapijt 	<ul style="list-style-type: none"> - dubbel glas - waterbesparende kranen - verlichting met sensoren - timer op verwarming - wc op regenwater 	<ul style="list-style-type: none"> - led-verlichting + bewegingssensoren - Lukaskerk - Stichting as-Soennah
Haagse Dominicus (Kerk in buurt- en kerkhuis Bethel)	<ul style="list-style-type: none"> - Haagse Dominicus is net begonnen - privé zonnecellen 	<ul style="list-style-type: none"> - wijk en straat meenemen zonnepanelen: - subsidie mogelijkheden - belastingtechnische valkuilen - crowdfunding tips 	<ul style="list-style-type: none"> - zonnepanelen: Lukaskerk
Lukaskerk	<ul style="list-style-type: none"> - zonnepanelen - 1 graad lager stoken - bewegingssensoren in lampen 	<ul style="list-style-type: none"> - isolatie dak woning (nieuw dak) - isolatie kerkzaal (sedum planten) - dubbele beglazing woning - vervangen boiler 	<ul style="list-style-type: none"> - Minhaj ul-Quran: bewegingssensoren en led-verlichting
Shalomkerk	<ul style="list-style-type: none"> - dubbel glas (ook bij glas-in-lood ramen) - led-verlichting - licht sensoren - HR ketel 	<ul style="list-style-type: none"> - zonnepanelen - betere temperatuurregeling CV - onderhoud stenen en voegen 	<ul style="list-style-type: none"> - Maria Sterre der Zee, Sint Agnes > inregeling CV
Maranathakerk	<ul style="list-style-type: none"> - 0-meting (via de methodiek van groene kerken) - led-verlichting - interieur is voornamelijk van hergebruikt materiaal 	<ul style="list-style-type: none"> - brede bewustwording - energieneutraal - afval minimaal - fairtrade inkoop - afvalscheiding - isolatie - zonnepanelen - boiler 	<ul style="list-style-type: none"> - Kerk en buurthuis Bethel - Haagse Dominicus - oud-Katholieke kerk: fairtrade

Parochie Maria Sterre der Zee (8 gebouwen)	<ul style="list-style-type: none"> - 1 groene energieleverancier voor 8 kerken - goede contacten met de wijk - kerkverhuur voor concerten - vloerverwarming - led-verlichting - nieuwe riolering 	<ul style="list-style-type: none"> - zo veel als mogelijk informatie over duurzaamheid 	
Oud-Katholieke kerk	<ul style="list-style-type: none"> - led-verlichting - zonnepanelen - isolatie - HR ketel - groen beleggen - fairtrade inkopen - greenchoice 	<ul style="list-style-type: none"> - gasverbruik terugbrengen of weg 	
Morgensterkerk	<ul style="list-style-type: none"> - 54 zonnepanelen - dubbel glas - isolatie - HR ketels - led-verlichting 	<ul style="list-style-type: none"> - kerkgemeenschap meenemen in duurzaamheid en zorg voor de schepping 	(persoonlijke map ingevuld, contactpersoon was aanwezig bij hoveniersgroep)
Masjid Al-Hikmah	<ul style="list-style-type: none"> - led-verlichting - CV vervangen - dubbele beglazing - vloerverwarming 	<ul style="list-style-type: none"> - waterbesparing - zonnepanelen - subsidie voor buitengevel (voegen) 	<ul style="list-style-type: none"> - zonnepanelen: Morgensterkerk, Lukaskerk - waterbesparing: stichting as-Soennah
De Verbouwwinkel	<ul style="list-style-type: none"> - led-verlichting en led-armaturen - elektrisch rijden - aanwezigheidsdetectoren - zonnepanelen 	<ul style="list-style-type: none"> - warmtepomp - 0 op de meter - bewustwording bij collega's 	
Duurzaam Den Haag	<ul style="list-style-type: none"> - klimaatfonds - aanvraag zonnepanelen - oud-Katholieke parochie 	<ul style="list-style-type: none"> - inzicht in behoeften van gebedshuizen - aanvragen voor het klimaatfonds (en energiebesparing wellicht) 	Geïnteresseerd in zonnepanelen: Christus Triomfaterkerk, Stichting as-Soennah, Hindoecentrum Sewa Dhaam, Bosbeskapel, Masjid Al-Hikmah, Shalomkerk, Haagse Dominicus

Tot slot

Tijdens de avond zijn veel nieuwe contacten ontstaan en verschillende gebedshuizen hebben aanknopingspunten gevonden om op door te praten. Er is daarom afgesproken de emailadressen van de aanwezigen te delen, zodat iedereen op eigen initiatief de gemaakte contacten voort kan zetten.

Veel gebedshuizen denken erover zonnepanelen te gaan nemen, maar dit is een grote investering. Er bleek daarom veel behoefte om meer over dit onderwerp te weten. Een gespecialiseerde workshop over zonnepanelen is daarom een goed idee.

De tuingroep wil misschien een wandeling langs elkaars tuinen plannen in het voorjaar of de zomer.

In februari zal een nieuwe netwerkbijeenkomst worden georganiseerd. De datum hierover zal binnenkort bekend worden gemaakt.

